

HÁZIRGI QARAQALPAQ POVESTLERINDE JANRLIQ ATRIBUCIYA MÁSELESİ
(M.NIZANOVTIŃ “JAT JURTTAĞI JETİ KÚN” POVESTİ MISALINDA)

Qabilova Gózzal

QMU 1 - kurs tayanış doktorantı.

libranasevenus@gmail.com

ORCID iD: 0009-0001-8662-0950

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19327779>

Annotaciya. *Bul maqalada ádebiyattanıwda janr atribuciyası máselesi qaraqalpaq povestleri misalında úyrenip shıǵıladı. Povestlerdiń yumorlıq, satiralıq hám fantastikalıq túrleri haqqında maǵlıwmatlar beriledi.*

Gilt sóz. *Povest, janrlıq atribuciya, yumorlıq povest, satiralıq povest, fantastikalıq povest.*

THE ISSUE OF GENRE ATTRIBUTION IN CONTEMPORARY KARAKALPAK SHORT
STORIES (BASED ON M. NIZANOV'S SHORT STORY "SEVEN DAYS IN A FOREIGN
LAND")

Abstract. *In this article, the issue of genre attribution in literary studies is examined using the example of Karakalpak short stories. Information will be provided on the humorous, satirical, and fantastic types of stories.*

Key words. *Short story, genre attribution, humorous short story, satirical short story, fantasy short story.*

ВОПРОС ЖАНРОВОЙ АТРИБУЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ КАРАКАЛПАКСКИХ
ПОВЕСТЯХ (НА ПРИМЕРЕ ПОВЕСТИ М. НИЗАНОВА "СЕМЬ ДНЕЙ НА
ЧУЖБИНЕ")

Аннотация. *В данной статье рассматривается вопрос атрибуции жанра в литературоведении на примере каракалпакских повестей. Предоставляется информация о юмористических, сатирических и фантастических видах повестей.*

Ключевое слово. *Повесть, жанровая атрибуция, юмористическая повесть, сатирическая повесть, фантастическая повесть.*

Zamanagóy ádebiyattanıwda kórkem shıǵarmalardıń janrın anıqlaw, olardıń ózine tán janrlıq qásiyetlerin ashıp beriw áhmiyetli máselelerden biri. Shıǵarmalardıń janrın anıqlaw ushın tek ǵana sırtqı belgiler yamasa avtor qoyǵan atamaǵa (aydar – G.Q.) emes, shıǵarmanıń ishki dúzilisine de itibar beriw zárúr. “Janrdıń formal belgilerin hám de haqıyqatlıqtıń ideal kognitiv modelin anıqlaw birqansha ádebiy shıǵarmalardıń janrın ele de anıq atribuciya qılıw imkanın beredi, ásirese, avtor tárepinen janr kórsetilmegen shıǵarmalar ushın.” [1.115]

Janrlıq atribuciya – ádebiyattanıwda shıǵarmalardıń qaysı janrǵa tiyisli ekenligin anıqlaw.

Bunda janrdı avtor bergen janrlıq atama menen sheklenbesten, kórkem shıǵarmanı kórkem analizlew hám ilimiy-teoriyalıq maǵlıwmatlarǵa súyene otırıp durıs belgilew – tiykarǵı maqset.

Biziń izertlew obyektimiz M.Nızanovtıń “Jat jurttaǵı jeti kún” povesti bolıp, shıǵarma 1989-jılı jazıp tamamlanıp, 1992-jıl kitap bolıp basıp shıǵarıladı.

Biz usı maqalamızda joqarıda atı atalǵan shıǵarmanıń janrlıq atribuciya máselesin úyrenemiz. Bunda analitikalıq, salıstırmalı-tipologiyalıq hám kórkem analiz metodlarınan paydalanıladı. M.Nızanov “Jat jurttaǵı jeti kún” povestine “qıyalıy-yumorlıq povest” dep atama beredi.

Qıyalıy-yumorlıq povest bolıwı ushın shıǵarma syujeti qıyalıq súwretlewlerge qurılıwı, shıǵarmadaǵı waqıyalar yumorga tám jeńil kúلكi payda etiwı, satira sıyaqlı keskin túrde qaralamawı kerek.

“Kóbinshe, ádebiy shıǵarmalarda satira (Q.) hám yumor bir-biri menen aralasıp júrsede, al yumor jeńil kúلكige qurılǵan, ol satira sıyaqlı onsha nishterlemeydi, biraq ekewi de turmıstaǵı qolaysız nárselerdi dúzetiwge qaraladı.” [2.238] Al, avtor bergen “qıyalıy” janrlıq ataması shıǵarma syujetine sáykes kelse de, “yumorlıq” ataması durıs kelmeydi. Óytkeni, shıǵarmanıń ideyası oqıwshını unamsız hádiyselerdi súwretlep kúldiriw emes, kerisinshe, XX ásirdegi jámiyetimizdegi hám pútkil dúnyadaǵı global ekologiyalıq, social-siyasıy hám ekonomikalıq mashqalalardı ótkir til menen súwretlew, oqıwshını oylanıwǵa hám sergeklikke shaqırıw. Mısalı, “Jer júzilik okeanǵa tutaspaytuǵın kishkene bir teńizimiz bar edi. Onıń jaylasqan ornı bizge qolaysız sezile basladı. Tájiriye ushın usı teńizdi kóshirip ornına paxta yamasa salı ekpekshi boldıq. Onı onlaǵan jıldıń ishinde órge qaray mayda-mayda teńizsheler etip tasıp aldıq. Endi qarasaq, onıń ornında suw turmasa bolmaydı eken. Órdegi teńizshelerdide buzǵımız kelmey tur.

- Tábiyat penen óytip házillesiwge bola ma?

- Házillesiw degen ne? Biz onı álleqashan baǵındırıp qoyıppız.” [3.20].

Shıǵarmadaǵı bul qatarlar oqıwshıda “ishek silesi qatatuǵın” kúلكi oyatpaydı, kerisinshe, bul kúلكiniń artında onı oylanıwǵa, pikirlewge iytermeleytuǵın mazmun berilgen.

Sońlıqtanda, biz shıǵarma “satiralıq povest” dep oylaymız. Óytkeni, “satira ádebiyattıń barlıq janrlarında qollanıladı hám onda sarkazm, ironiya sıyaqlı ómirdegi unamsız qubılıslardı áshkara etiwshi súwretlew usılları jedel isletiledi.” [2.186] Sonday eken, joqarıda keltirilgen misal da oqıwshıda kúلكi payda etiwın biykarlamaymız, biraq bul qatarlardaǵı **“Tájiriye ushın usı teńizdi kóshirip ornına paxta yamasa salı ekpekshi boldıq” hám “Házillesiw degen ne? Biz onı álleqashan baǵındırıp qoyıppız”** sıyaqlı qatarlar sarkazm hám ironiyalıq súwretlewler. Ulıwma aytqanda, joqarıda keltirilgen misalda sarkazm, ironiya hám grotesk elementler birigip ketip, insannıń ózin tábiyattıń “ıyesi”ndey tutıwına, onı boysındırıp qoyǵanına degen qáte túsinikleriniń ústinen satirikalıq sın berilgen.

Shıǵarmanıń konflikt sistemasında da jámiyet hám insan ortasındaǵı qarama-qarsılıqtı kóriwimizge boladı. Avtor óziniń narazılıqların bas qaharman Beknazardıń tili menen bildiredi. Bunda ironiyalıq usıllar sheber paydalanılǵan hám oqıwshıda kúلكi de payda etedi. Mısalı: shıǵarma qatnasıwshılarınıń biri jurnalisttiń sózlerin alıp qarayıq: “Menıńshe bunı jazıp shıǵıwdıń bir jolı bar, men siziń atıńızdan maqala tayarlayman. Onda bılay delinedi: úsh kózlikerdiń shar qusaǵan transportı oǵada áste júredi, ózleri júdá artta qalǵan, hátte doktorları da joq, jıynalıslarında mikrofonnıń ne ekeniń bilmeydi, radiotexnikası rawajlanbaǵan, ishimlik suwlarında jeti-segiz túrli elementler bar, avtomobilleriniń dawısı joq, sonıń saldarınan hár yarım saatta bir avariya bolıp turadı deymiz de, “Iseń-iseńbe, ózin bil” degen rubrika menen beremiz. Qalay? – dep ol joq jerden múmkinshilik tapqanına mazatlanıp qaradı. Usı waqtları meniń kóz aldımamıy Em hám onıń hayalı, balalıǵımnan joldas bolıp kiyatırǵan onlaǵan túrli awırıwımnan saqıt etken qızıl halatlı doktor, baspasóz sarayında qayta-qayta ornınan túrgelip húrmet kórsetip atırǵan úsh kózli doslar eleslep ketti de, shıdamay baqırıp jiberdim.

–Jaq-joq! Haqıyqatlıqqa qılaplıq ete almayman! Men saǵan “50 centnerden paxta beremen” dep boysıytuǵın dańqparaz brigad emespen! [3.31].

Joqarıdağı mısalda jurnalisttiń aytıp atırǵan kemshilikleri negizi biziń jámiyetimizdegi illetler bolıp, jazıwshı óziniń narazılıqların Beknazardıń tili menen ironiyalıq usılda sheber súwretlep bere alǵan. Bul bolsa, shıǵarmanıń satiralıq janrǵa tiyisli ekenligin dálilleydi.

Shıǵarmada fantastikalıq súwretlewler de bar. Bas qaharman Beknazardıń ózge planetada bolıwı, ol jerdegi waqıyalar fanastikalıq usılda súwretlenedi. Degen menen, olar syujettiń orayında emes, tek ǵana jazıwshınıń kompoziciyası ushın xızmet etetuǵın element. Fantastikalıq elementtiń bolıwı shıǵarmanıń fantastikalıq janrǵa tiyisli ekenligin avtomat túrde belgilemewin de este saqlaw kerek.

Juwmaqlap aytqanda, avtor tárepinen berilgen “qıyalıy-yumorlıq povest” janrı povesttiń ishki ózgesheliklerine tolıq mas kelmeydi. Shıǵarmadaǵı sarkazm, ironiyalıq súwretlewler, konfliktler shıǵarmanıń “satiralıq povest” ekenligin kórsetedi. Al, fantastikalıq elementler janrdı belgilewshı emes, shıǵarma ideyasın beriw ushın tańlangan kórkem-estetikalıq qural xızmetin atqaradı. Janrlıq atribuciya máselesin basqa povestler mısasında da úyrenip shıǵıw ádebiyattanıwdaǵı hám kórkem ádebiyattaǵı janr máselesindegi shataslıqlardıń aldın aladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Tuliakova N.A. Literary legend: a cognitive model of the genre. // Современные исследования социальных проблем. 2017, том 9, № 3. // <http://90c-journal.ru>. – С. 114-125.
2. Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ. Әдебиаттануы атамаларының орысша-қарақалпақша түсіндірме сөзлиги. – Нөкіс: «Билим», 1994.
3. Нызанов М. Таңдамалы шығармалары IV том. – Нөкіс, «Билим», 2015.